

Meva va urug'larning tarqalish turlari va moslanishlari mavzusida adabiyotlar tahlili

Andijon davlat pedagogika instituti biologiya yo'nalishi 1 – bosqich talabasi
Dolimova Ziyoda Zafarbek qizi.

Annotatsiya : Ushbu tahlilda o'simliklarning diasporalari o'simlik tanasidan tabiiy ravishda ajralib, turli yo'llar bilan tarqalishi, o'simlik ko'payishi uchun xizmat qilishi hamda, mevalarning tarqalishga moslamalari haqida ayrim adabiyotlardan ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация: В данном анализе представлены сведения из некоторой литературы о растительных диаспорах, которые естественным образом отделяются от растительного тела, распространяются различными путями и служат для размножения растений, а также приспособлениями для распространения плодов.

Abstract: In this analysis, the diasporas of plants naturally separate from the plant body, spread in different ways and serve for plant reproduction, as information from some literature about the dispersal devices of fruits.

Kalit so'z: Meva va urug, avtoxor, alloxor, zoxor, antropoxor, Ch. Darwin, yopiq urug'li o'simliklar, ochiq urug'li o'simliklar, spora, tarqalish moslamalari.

Meva gulli o'simliklarning asosiy generativ organi bo'lib, urug' pishib yetilguncha uni himoya qilish hamda, tarqalishi uchun xizmat qiladi. Meva yoki urug' yetilgandan so'ng turli xil yo'llar bilan tarqaladi. Bunda o'simlik turi hamda o'sish sharoitiga ko'ra o'simlik mevasi va urug'i tarqalishi uchun moslanishga ega. Haqiqiy gulga ega bo'lgan, ya'ni yopiq urug'li o'simliklarning jinsiy ko'payishi tufayli urug'kurtak megasporangiydan hosil bo'ladi va ko'payish organi hisoblanadi. Qarag'ay toifa yoki ochiq urug'li o'simliklarning urug'lari makrosporangiyalarning tubida joylashgan urug'kurtakdan o'sib rivojlanadi.

Urug'larning tarqalishi o'simliklarning mavjudligi va gullab – yashnashi uchun zarur shartdir. Evolutsiya jarayonida mevalar va urug'larda tarqalish uchun ko'plab moslamalar paydo bo'ldi. Urug'lar va mevalarni tarqalish agentiga qarab, barcha o'simliklar 4 guruhga bo'lingan:

- 1) Anemoxorik – shamol bilan tarqaladi,
- 2) Zoxor – hayvonlar tomonidan tarqaladi,
- 3) Gidroxorik – suv bilan yoyish,

4) Avtoxorus – oʻz –oʻzidan tarqalish orqali,
Keng bargli oʻrmonlarning yuqori tomonidagi daraxtlarning aksariyati mevalari va
urugʻlarini shamol orqali tarqatadi[2].

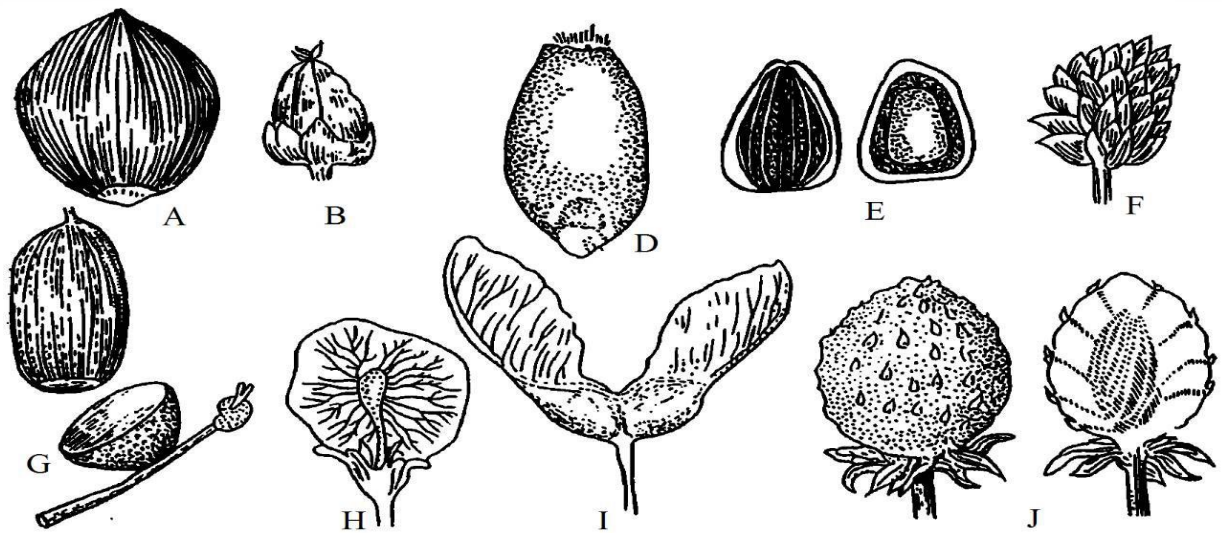
Zooxoriya – oʻsimliklar mevasi, urugʻi, sporasi va boshqa aʼzolarining
hayvonlar yordamida tarqalishi hisoblanadi. Oʻz navbatida zooxoriya ham bir necha
turlarga ajratiladi:

1. Epizooxoriya – oʻsimliklar mevasi va urugʻlarining hayvon tana sirtiga
yopishib tarqalishi,
2. Endozooxoriya – meva va urugʻlarni hayvonlar isteʼmol qilganda ularning
ekskrementi orqali tarqalishi,
3. Sinzooxoriya – meva va urugʻlarning qishda oziq toʻplaydigon hayvonlar
orqali tarqalishi,
4. Mirmekozooxoriya – meva va urugʻlarning chumolilar orqali tarqalishi[3].

Oʻsimlik urugʻ va mevalarining inson tomonidan ixtiyoriy yoki noixtyoriy
ravishda tarqatilishiga, antropoxor deb ataladi[1,329 - b].

Meva va urugʻlarning tarqalishi oʻsimliklarning tarqalishining asosiy vositasidir,
buning natijasida;

A-yong'oq; B-yong'oqcha; D-don; E-pistacha; F-murakkab yong'oqcha; G-hakalak (eman); H-qanotli; I-ikki qanotli; O-nyukere murakkab yong'oqcha mevasi.

- ❖ Individlar sonining ko'payishi bilan zarur bo'lgan turlar doirasini kengaytirish;
- ❖ Boyitish irsiy asos turi;
- ❖ Yuqori o'zaro changlanish effekti;
- ❖ Noqulay yashash sharoitlaridan qochish kabilar kelib chiqadi.

Darvin qayta – qayta ta'kidlaydiki, « hayot sharoitidagi kichik o'zgarishlar barcha organic mavjudotlarning kuchi va unumdorligini oshiradi». Darvin o'simliklarning changlanishi bo'yicha o'z tadqiqotlarini yakunlar ekan, Xenslodan iqtibos keltiradi va agar o'z – o'zini changlatuvchi o'simliklar ko'chib o'tishi va shu tariqa yangi o'simliklardan yangi xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin degan fikrga qo'shiladi. Darvin shuni ham ta'kidlaydiki, urug'larning tarqalishi ona o'simliklari turli xil yashash muhitida yashagan ma'lum bir turning individlarining birgalikda o'sishiga olib keladi, bu esa o'simliklarning o'zaro changlanishini samarali qiladi[4].

Diasporalarning tarqalishi asosan ikki usul bilan boradi; 1. Meva va urug'larning tabiiy tarqalishi. Bunday tarqaladigan o'simliklar avtoxor (yunon. autos – o'zish; xoreo - tarqalaman) o'simliklar deyiladi. 2. Turli vositalar orqali tarqaladigan o'simliklarga alloxor (yunon. Allos – boshqa; xoreo - tarqalaman)o'simliklar deyiladi. Avtoxorlar ikkiga; mexanaxorlarga va baroxorlarga bo'linadi[1,326 - b].

Urug'li va sporal o'simliklar jinsiy ko'payishidan hosil bo'lgan a'zolari yetilgandan so'ng naslini davom ettirish uchun turli xil yo'llar bilan tarqalib qulay sharoitda unib chiqadi. Urug'li o'simliklardan ochiq urug'lilarning urug'I ochiq holda yetilganligi sababli shamol yordamida tarqalish ehtimoli ko'proq. Yopiq

urug’li o’simliklarda esa tarqalish usullari huddi meva va urug’lari singari turli xil usullar bilan kechadi. Masalan, quyon quyrug’i (*Erigeron canadensis*), yovvoyi gultojixo’rozning (*Amaranthus canadensis*), elodeya (*Elodea canadensis*) va boshqa shunga o’xshash o’simliklar insonlar tomonidan Kanadadan olib kelingan.

Pomidor, anjir kabi go’shtli mevalar qushlar, sincaplarva ko’rshapalaklar kabi hayvonlarni o’ziga jalb etish uchun rang - barang tusda bo’ladi. Mevalarning bir qismi hayvonlar tomonidan istemol qilinadiva urug’lar ovqat hazim qilish kanallaridan no’tganda ham shikastlanmagan holda qoladi. Iqtisodiy manfaatli va beazakli ko’plab urug’ va mevalarni tarqatishda odamlarning ham xissasi bor. Bugunbi kunda butun Hindistinda mo’l – ko’l o’sadigan suv sumbuli, papa, qarag’ay, olma kabi o’simliklar insoniy agentlik orqali horijiy mamlakatlardan kelgan[5].

Meva va urug’larda bir qancha tarqalishga moslanishlar hosil bo’lgan. Masalan, shamol yordamida tarqaladigan qayin, shumtol zarang kabi o’simliklarda meva va urug’lari qanotsimon shakilga kirgan. Ba’zi o’simliklar mevalari tashqi tomonida ignasimon yoki ilmoqqa o’xshash bo’rtib chiqqan o’simtalar mavjud. Shunday o’simliklar borki ular mevasining vazni og’irligidan tupining tagiga ya’ni daraxtining ostiga to’kiladi. Ba’zi o’simliklarda esa hayvonlarni jalb etish uchun meva va urug’lari o’ziga xos shirador, xushbo’y hidli ham bo’ladi. O’simliklar naslini davom ettirish, qulay sharoitda unib chiqish va arealni kengaytirish uchun turli xil yo’llar bilan meva, urug’ va sporalarini tarqatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (references)

1. M.I. IKROMOV, X.N. NORMURODOV, A.S. YULDASHEV BOTANIKA O’simliklar morfologiyasi va anatomiyasi. Tashkent 2002
2. Meva va urug’larni tarqatish.
<https://makemone.ru/uz/dizajjn-i-decor-interera/biologiya-rasprostranenie-plodov-i-semyan-leksiya-rasprostranenie-plodov-i-semyan.html>
3. Zoxoriya <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Zoxoriya>
4. Meva va urug’larning tarqalishini biologic ahamiyati.
<https://hugot.ru/uz/botany/the-biological-significance-of-the-dispersion-of-fruits-and-seeds-chemical-composition-of-seeds.html>
5. Meva va urug’larning tarqalishi – Ma’lumot – 2023
<https://uz.dualjuridik.org/6473-322g-fruit-and-seed-dispersal-biology.html>